

حفاظت از خدمات اکوسیستمی در برنامه راهبردی مدیریت زیست بومی، مطالعه موردی: تالاب بین‌المللی امیرکلاهی

مکرم روانبخش^{*}

۱- عضو هیئت علمی پژوهشکده محیط‌زیست جهاد دانشگاهی، رشت، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	تالاب‌ها از جمله مهمترین و در معرض خطرترین اکوسیستم‌های جهانی هستند و مجموعه‌ای از خدمات اکوسیستمی را به جامعه ارائه می‌کنند. مدیریت تالاب فرآیند فعال حمایت از خدمات اکوسیستمی است، چراکه فعالیت انسانی به‌طور هم‌زمان منافع اقتصادی و اجتماعی را از خدمات اکوسیستمی استخراج می‌کند. بنابراین، به‌منظور نگهداری طولانی‌مدت و پایدار این خدمات، توازن سریع از طریق برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری مناسب نیاز است. در ایران بر اساس برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه کشور، سازمان حفاظت محیط‌زیست با همکاری سایر دستگاه‌ها و ذی‌نفعان اصلی موظف به پیاده‌سازی برنامه مدیریت زیست‌بومی شده است. رویکرد زیست بومی یک راهبرد برای مدیریت یکپارچه منابع آب، زمین و معیشت است که حفاظت و استفاده پایدار را به شیوه‌ای متعادل گسترش می‌دهد. برنامه مدیریت زیست بومی تالاب امیرکلاهی در قالب طرح بین‌المللی حفاظت از تالاب‌های ایران تدوین شده است. روش مورد استفاده نظام برنامه‌ریزی راهبردی است. این برنامه مدیریتی بر اساس دستاوردهای جلسات کارگاه‌های آموزشی و مشورتی و با شرکت نمایندگان گروه‌های عمده ذی‌ربط محلی و استانی تهیه شده است. در این تحقیق چارچوب کلی برنامه تدوین‌شده شامل اهداف راهبردی، اختصاصی و اقدامات اجرایی به منظور دستیابی به هدف نهایی و چشم‌انداز مورد بررسی قرار گرفته است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۹	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۲۴	
دسترسی آنلاین: ۱۴۰۲/۰۶/۳۱	
کلید واژه‌ها: برنامه مدیریت جامع، تالاب، جوامع محلی	

Conservation of ecosystem services in strategic plan for ecosystem management (Case Study: Amirkelayeh international wetland)

Mokarra Ravanbakhsh^{1*}

1- Faculty Member of Environmental Research Institute of Academic Center for Education, Culture and Research (ACECR), Rasht, Iran

Article Info	Abstract
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: 18/04/2023 Accepted: 15/05/2023 Available online: 22/09/2023</p> <p>Keywords: Comprehensive management plan, Wetland, Local communities</p>	<p>Wetlands are among the most important and endangered global ecosystems and provide a collection of ecosystem services to society. Wetland management is an active process of supporting ecosystem services, because human activity extracts economic and social benefits from ecosystem services simultaneously, so in order to maintain these services for a long time and sustainably, quick balance through planning and appropriate decision making is required. In Iran, based on the 4th, 5th and 6th development plans of the country, the Environmental Protection Organization has been obliged to implement the ecological management program in cooperation with other organizations and main stakeholders. The ecosystem approach is a strategy for the integrated management of water resources, land and livelihood that promotes conservation and sustainable use in a balanced manner. Ecosystem management plan of Amirkelayeh international wetland has been prepared in the form of an international plan for the protection of Iran's wetlands. The method used is strategic planning system. This management plan has been prepared based on the results of educational and consultative workshops and with the participation of representatives of major local and provincial groups. In this research, the general framework of the prepared plan, including strategic and special goals, and executive actions to achieve the final goal and vision, has been studied.</p>

* Corresponding author E-mail address: mokarramravanbakhsh@gmail.com

مقدمه

تالاب‌ها اکوسیستم‌های پیچیده‌ای هستند که عملکردهای اکولوژیکی ارزشمندی از جمله تصفیه رسوبات و مواد مغذی از سطح و آب‌های زیرزمینی، بازیافت مواد مغذی، زیستگاهی را برای تولیدمثل و مهاجرت ماهی و حیات‌وحش، تغذیه آب‌های زیرزمینی، کاهش امواج و فرسایش خط ساحلی و ذخیره و انتقال آب‌های سیلابی فراهم می‌کنند (Asomani-Boateng, 2019). خدمات اکوسیستمی را می‌توان به‌عنوان جنبه‌های اکوسیستم مورد استفاده برای ایجاد رفاه انسان تعریف کرد. تالاب‌ها از جمله مهم‌ترین و در معرض خطرترین اکوسیستم‌های جهانی هستند و مجموعه‌ای از خدمات اکوسیستمی را به جامعه ارائه می‌کنند (Walters et al., 2021). تالاب‌ها به‌عنوان زیربنای زیست‌بوم‌ها و شبکه‌هایی از اکوسیستم‌های طبیعی عمل می‌کنند و انواعی از خدمات اکوسیستمی را فراهم می‌نمایند. با گسترش تقاضای جوامع انسانی برای منابع آب، فشار بر تالاب‌ها افزایش یافته است. تغییر در اجزای چرخه هیدرولوژیکی تالاب‌ها از طریق حذف، توقف یا تغییر در رژیم جریان آبی اثرات منفی قابل توجهی بر حیات اکوسیستم‌های تالابی وارد کرده است. همچنین، تخریب تالاب‌ها و نابودی خدمات اکوسیستمی آن‌ها، اثرات اجتماعی و اقتصادی زیادی مانند افزایش ریسک وقوع سیلاب، کاهش کیفیت و کمیت آب و همچنین اثرات نامطلوب بر سلامت، هویت فرهنگی و معیشت را موجب خواهد شد (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۸).

تاکنون بهره‌برداری از منابع آب به‌گونه‌ای بوده است که تالاب‌ها همواره گزینه‌ای برای برداشت آب بوده‌اند و معمولاً آب اضافه بر نیاز حوضه به آن‌ها تخلیه شده است. نتیجه این شرایط، آسیب دیدن بسیاری از تالاب‌های کشور است (سفیدیان و ماهینی، ۱۳۹۴). دستیابی به دیدگاهی صحیح در مورد این‌که تالاب‌ها علاوه بر ارزش‌های محیط زیستی، دارای ارزش‌های اقتصادی نیز هستند، نقش مهمی در تغییر مدیریت و حفاظت آن‌ها خواهد داشت (جعفری و همکاران، ۱۳۹۲). با افزایش چالش‌های تغییرات اقلیمی و بحران آب، اهمیت کارکرد تالاب‌ها بیش‌ازپیش نمایان شده است. علاوه بر خشکسالی، بیشترین خسارات وارد بر تالاب‌های کشور عدم مدیریت مناسب است (سفیدیان و ماهینی، ۱۳۹۴). به منظور، تحقق استفاده معقول و نیل به توسعه پایدار، باید برنامه حفاظت از تالاب‌ها در طرح‌ها و سیاست‌ها پیش‌بینی و با اجرای دقیق آن زمینه بهبود وضعیت تالاب و نجات آن را فراهم آورد (طلایی و دریادل، ۱۳۹۴).

باوجود رشد آگاهی و دانش عمومی نسبت به اهمیت اکوسیستم‌های طبیعی، به‌ویژه تالاب‌ها هنوز درک واقعی از اهمیت، کارکرد و حساسیت آن‌ها بسیار پایین است (جعفری و همکاران، ۱۳۹۲). تالاب‌ها از جمله منابع ارزشمند طبیعی هستند که در سال‌های گذشته در ایران به دلیل بی‌توجهی و بی‌ارزش تلقی شدن لطمات بسیاری دیده‌اند. افزایش آگاهی از خدمات اکوسیستمی تالاب‌ها موجب شده تا روش‌های قدیمی بهره‌برداری از تالاب‌ها زیر سؤال رفته و اقداماتی برای احیا و حفاظت از تنوع زیستی اکوسیستم‌های تالابی صورت گیرد (درویشی و همکاران، ۱۳۹۸). در ایران بر اساس برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه کشور، سازمان حفاظت محیط‌زیست با همکاری سایر دستگاه‌ها و ذی‌نفعان اصلی موظف به پیاده‌سازی برنامه مدیریت زیست‌بومی شده است. از جمله اقدامات ایران در راستای اجرای تعهدات خود در قالب کنوانسیون رامسر، درج مفهوم رویکرد زیست بومی در قانون‌گذاری ملی به‌ویژه در مواد ۱۸۷، ۱۹۱ و ۱۹۳ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه و راهبرد و برنامه اقدام ملی حفاظت از تالاب‌های ایران (سازمان حفاظت از محیط‌زیست) است. مدیریت زیست بومی رویکرد حفاظتی پیشرفته‌ای است که در آن حفاظت از محیط‌زیست با به رسمیت شناختن بهره‌برداری‌های معقول اقتصادی و در نظر گرفتن نقش انسان به‌ویژه جوامع محلی به‌عنوان بخشی از زیست‌بوم انجام می‌شود. این رویکرد همچنین با در نظر گرفتن ارتباط بین اجزاء مختلف منابع طبیعی و محیط‌زیست، حفاظت را در سطوحی فراتر از مرزهای ظاهری زیست‌بوم‌ها و غالباً در سطح حوضه آبخیز عملی می‌سازد. بدیهی است که در این رویکرد، حفظ محیط‌زیست صرفاً وظیفه یک سازمان مستقل نیست بلکه حفاظت عملیاتی است که طی یک فرآیند مشارکتی و با مرکزیت یک سازمان متولی و همکاری سایر سازمان‌های ذی‌ربط و با حضور و ایفای نقش مردم به‌ویژه جوامع محلی محقق می‌شود. در این رویکرد بستر مناسب برای مشارکت ذی‌نفعان در مدیریت و حفاظت تالاب‌ها فراهم می‌شود (سیاح مفصلی، ۱۳۹۲، طلایی و دریادل، ۱۳۹۴).

واژه توسعه پایدار با تأکید بر همبستگی بین حفاظت و توسعه برای نخستین بار به‌منظور حل مشکلات محیط‌زیست در سال ۱۹۸۰ به‌عنوان راهبرد جهانی حفاظت مطرح شد. در این راهبرد در گام نخست باید شناخت کامل از محیط‌زیست حاصل سپس با برنامه‌ریزی

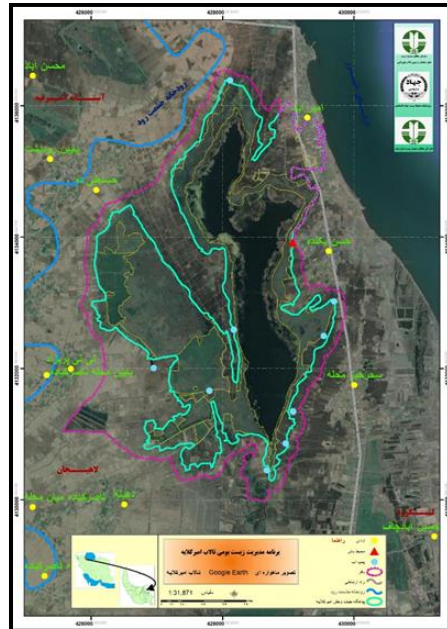
راهبردی در حفظ آن کوشید. برنامه‌ریزی راهبردی روشی سیستماتیک است که فرایند مدیریت راهبردی را پشتیبانی و تأیید می‌کند. برنامه‌ریزی راهبردی از چهار عنصر اساسی بررسی محیطی، تدوین راهبردها، اجرای راهبردها و کنترل و ارزیابی تشکیل شده است (جعفری و همکاران، ۱۳۹۲). استفاده صحیح و مؤثر از برنامه‌ریزی و مدیریت راهبردی به‌عنوان مهم‌ترین ارکان دستگاه‌های مدیریت و همچنین به لحاظ نقش پیش‌گیرنده آن اثربخشی مثبتی بر کنترل ویژگی‌های فنی و غیر فنی در تمام سطوح و در نهایت بر نتایج نهایی و برآیندهای سیستم خواهد داشت (پاداش و همکاران، ۱۳۸۹). برنامه‌ریزی راهبردی در دهه ۱۹۶۰ ابتدا در انگلستان و آمریکا متأثر از نظریه سیستم‌ها و در واکنش به نواقص طرح‌های جامع و تفضیلی به وجود آمد. این نوع برنامه‌ریزی اصولاً به سمت برنامه‌ریزی فرایندی، تصمیم‌سازی، برنامه‌ریزی محلی، مشارکت و تلفیق برنامه‌ریزی و اجرا روی می‌آورد. این استراتژی‌ها با رهیافت خلاق و مشارکتی، اولویت‌های اساسی و راهبردهای توسعه آینده را مشخص می‌سازند. برنامه‌ریزی راهبردی روشی سیستماتیک برای ایجاد و برقراری پیوستگی بین اقدامات اولویت‌دار است. هدف از تدوین و اجرای برنامه‌ریزی مدیریت محیط‌زیستی کنترل شرایط محیطی به نحو قابل قبول برای دستیابی به زندگی مطلوب‌تر است. تعیین اهداف کلان و راهبردی بخشی از فرایند اجرایی برنامه‌ریزی راهبردی است که می‌توان آن‌ها را با نگاه به چشم‌انداز تعیین نمود. چشم‌انداز هدف بلندمدت و آرمانی شرایط مطلوب و جاه‌طلبانه تالاب را تشریح می‌کند. چشم‌انداز برای هدایت اهداف ضروری است و می‌تواند به‌عنوان راهنما، الهام‌بخش ذینفعان تالاب باشد تا برنامه مدیریت تالاب را به سمت رسیدن به وضعیت مطلوب نشان دهد (پاداش و همکاران، ۱۳۸۹؛ رضایی و کریمی، ۱۳۹۵؛ یوسفی و همکاران، ۱۴۰۲). برنامه مدیریت زیست بومی تالاب امیرکلاهی توسط سازمان حفاظت محیط‌زیست با مشاوره پژوهشکده محیط‌زیست جهاد دانشگاهی در قالب طرح بین‌المللی حفاظت از تالاب‌های ایران با همکاری نهادها، سازمان‌های و جوامع محلی حاشیه تالاب تدوین شده است. هدف از تدوین این برنامه، ایجاد چارچوبی واحد برای برنامه‌ریزی و اقدام نهادهای ملی و استانی است. در این تحقیق گام اول برنامه راهبردی مدیریت زیست بومی تالاب امیرکلاهی (تدوین راهبردها) مورد بررسی قرار گرفته است.

مواد و روش‌ها

محدوده مورد مطالعه

تالاب بین‌المللی و پناهگاه حیات‌وحش امیرکلاهی در جنوب غربی دریای خزر در استان گیلان بین طول‌های شرقی $55^{\circ} 09' 50''$ الی $50^{\circ} 12' 24''$ و عرض‌های شمالی $37^{\circ} 18' 08''$ الی $37^{\circ} 22' 16''$ بین شهرهای لاهیجان، لنگرود و بندر کیشهر قرار دارد. محدوده کل تالاب امیرکلاهی بر اساس گزارش دفتر زیستگاه‌ها و امور مناطق سازمان حفاظت محیط‌زیست، ۱۰۸۵ هکتار و بر اساس گزارش آگهی کنوانسیون رامسر ۱۲۳۰ هکتار گزارش شده است. در سال ۱۳۴۹ به‌عنوان منطقه حفاظت‌شده و در سال ۱۳۵۰ به پناهگاه حیات‌وحش و در سال ۱۳۵۴ در فهرست تالاب‌های بین‌المللی (از مکان‌های بااهمیت برای زمستان گذرانی پرندگان آبی) به ثبت رسید. تالاب امیرکلاهی از نوع تالاب داخل خشکی و شیرین دائمی است. متوسط بارندگی سالانه محدوده تالاب ۱۱۶۰ میلی‌متر و ارتفاع آن ۲۰ متر پایین‌تر از سطح آب‌های آزاد است. هیچ رودخانه دائمی به تالاب امیرکلاهی وارد نمی‌شود و فقط رودخانه یا نهر سید علی‌اکبری از سمت غربی آن عبور می‌کند و پس از تأمین نیاز آبی اراضی کشاورزی سمت غربی تالاب به دریا می‌ریزد. آب تالاب از بارندگی، چشمه‌ها، آب‌های سطحی، مازاد آب اراضی کشاورزی و آب‌های زیرزمینی تأمین می‌شود. طول تالاب $4/5$ و عرض آن بیش از $1/7$ کیلومتر است. مازاد آب تالاب از طریق کانالی که در ضلع شمال شرقی تالاب و نزدیک آبادی امیرآباد واقع شده است، به داخل دریای خزر می‌ریزد. از اراضی اطراف تالاب عموماً برای کشت برنج استفاده می‌شود و آب تالاب منبع حیاتی برای آبیاری محسوب می‌شود. تصرف اراضی حاشیه تالاب برای کشت برنج، برداشت غیراصولی از آب تالاب برای آبیاری اراضی کشاورزی، شکار و صید غیرقانونی پرندگان و ماهیان، ورود گونه‌های غیربومی همانند جلبک آژولا و ماهی آمور، ورود کودها و سموم شیمیایی از اراضی کشاورزی مجاور تالاب و مرگ‌ومیر همه‌ساله تعداد زیادی از ماهیان این عرصه آبی، از عمده‌ترین مخاطرات و عوامل تهدیدکننده تالاب امیرکلاهی است (باقرزاده کریمی و روحانی رانکوهی، ۱۳۸۶؛

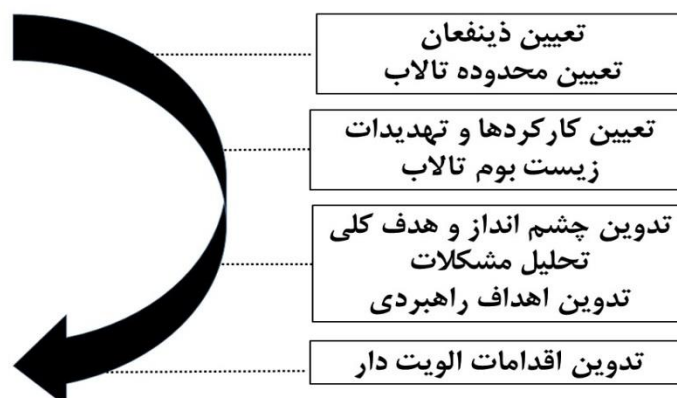
دبیری و همکاران، ۱۳۸۹؛ مهندسین مشاور سفیدرود گیلان، ۱۳۹۱؛ رحیمی و همکاران، ۱۳۹۵). شکل (۱) محدوده تالاب امیرکلایه را نشان می‌دهد.

شکل (۱) محدوده تالاب بین‌المللی و پناهگاه حیات وحش امیرکلایه

روش کار

برنامه مدیریت زیست بومی تالاب امیرکلایه توسط سازمان حفاظت محیط‌زیست با مشاوره پژوهشکده محیط‌زیست جهاد دانشگاهی در قالب طرح بین‌المللی حفاظت از تالاب‌های ایران تدوین شده است. روش مورد استفاده نظام برنامه‌ریزی راهبردی است. این رویکرد به دنبال ارتباط از کل به جز و به صورت سلسله مراتبی است. این برنامه مدیریتی بر اساس دستاوردهای جلسات کارگاه‌های آموزشی و مشورتی و با شرکت نمایندگان گروه‌های عمده ذی‌ربط محلی و استانی (ذینفعان) تهیه شده است. به منظور تدوین برنامه ابتدا با بررسی میدانی و مطالعات موجود اکوسیستم تالاب شناسایی شد. پس از انجام مطالعات پایه و شناخت هم‌جانبه آن، با برگزاری پنج کارگاه زمینه‌های مشارکت، هم‌اندیشی و همکاری برای تدوین برنامه فراهم شد. در گام نخست دو رکن اساسی برنامه‌ریزی یعنی چشم‌انداز درازمدت که وضعیت مورد انتظار برای تالاب را در آینده ترسیم می‌کند و هدف کلی که مسیر و خط‌مشی دستیابی به چشم‌انداز را مشخص می‌سازد، تدوین گردید. برای دستیابی به هدف نهایی، ابتدا اهداف راهبردی (استراتژیک) تعریف شدند. اهداف راهبردی، اهدافی گسترده و متشکل از چند هدف جزئی می‌باشند و پروژه در راستای تحقق آن حرکت می‌کند. بعد از دستیابی به اهداف استراتژیک، اهداف اختصاصی شامل اهداف بلندمدت و کوتاه‌مدت تعریف می‌شود. با استفاده از امکانات و فرصت‌هایی که برای استقرار سامانه مدیریت اکوسیستمی در منطقه فراهم است (و یا نیاز هست که فراهم شود)، اقدامات اجرایی در قالب دودسته از فعالیت‌هایی که لازم است در برنامه‌های کوتاه و یا بلندمدت انجام گیرد، طبقه‌بندی و مشخص شد. فرض بر این است که با اجرایی شدن این برنامه دستیابی به هدف نهایی و چشم‌انداز محقق خواهد شد (گنجعلی و همکاران، ۱۳۹۳؛ پژوهشکده محیط‌زیست، ۱۳۹۸؛ یوسفی و همکاران، ۱۴۰۲). شکل (۲) مراحل تدوین برنامه مدیریت زیست بومی تالاب امیرکلایه براساس رویکرد آبشاری سلسله مراتبی را نشان می‌دهد.

شکل (۲) تدوین برنامه مدیریت زیست بومی تالاب امیرکلايه براساس رویکرد آبخاوری سلسله مراتبی (یوسفی و همکاران، ۱۴۰۲)

یافته‌های پژوهش

در راستای دستیابی به چشم‌انداز، اهداف راهبردی در پنج محور مدیریت یکپارچه منابع آب‌و خاک، حفظ محدوده و حریم تالاب، بهبود و ارتقاء معیشت پایدار، ارتباطات، آموزش، مشارکت و آگاهی‌افزایی و درنهایت حفظ و ارتقاء سطح تنوع زیستی تالاب امیرکلايه ساماندهی شد (جدول ۱). برای هر هدف راهبردی، اهداف کوتاه‌مدت، بلندمدت و اقدامات اولویت‌دار (اجرایی) تعریف شده است. جدول‌های ۲، ۳ و ۴ اهداف کوتاه‌مدت، بلندمدت و اقدامات اولویت‌دار (اجرایی) را به ترتیب در پنج هدف راهبردی شناسایی شده نشان می‌دهد.

جدول (۱) چشم‌انداز، هدف کلی و اهداف راهبردی برنامه مدیریت زیست بومی تالاب امیرکلايه

چشم‌انداز	ارتقای پناهگاه حیات‌وحش و تالاب بین‌المللی امیرکلايه به زیست بومی پایدار همراه با بهره‌برداری خردمندانانه مبتنی بر اصول توسعه پایدار به‌منظور بهبود معیشت جوامع محلی و حفظ شرایط زیستگاهی
هدف کلی (نهایی)	استقرار نظام کارآمد مدیریت جامع زیست بومی به منظور حفاظت تالاب بین‌المللی امیرکلايه با تأکید بر مشارکت کلیه ذینفعان با توجه به نقش ویژه جوامع محلی
اهداف راهبردی	<ul style="list-style-type: none"> ❖ مدیریت یکپارچه منابع آب‌و خاک ❖ حفظ محدوده و حریم تالاب ❖ بهبود و ارتقاء معیشت پایدار ❖ ارتباطات، آموزش، مشارکت و آگاهی‌افزایی ❖ حفظ و ارتقاء سطح تنوع زیستی تالاب امیرکلايه

جدول (۲) اهداف و اقدامات اولویت‌دار هدف راهبردی مدیریت یکپارچه منابع آب و خاک و حفظ محدوده و حریم تالاب

موضوع	اهداف	اقدامات اولویت‌دار
کمیت منابع آب	هدف کوتاه‌مدت: تأمین حبابه زیست‌محیطی تالاب	<ul style="list-style-type: none"> ✓ مطالعه کمی منابع آب و خاک تالاب (آب‌نگاری، هیدروگرافی و ...) ✓ جمع و برقی نمودن ایستگاه‌های پمپاژ دیزلی ✓ مدیریت، ترمیم و بازسازی دریاچه‌ها و بازوهای ورودی و خروجی تالاب ✓ مشارکت جوامع محلی در مدیریت منابع آب
برنامه‌ریزی تخصیص منابع و مصارف آب	هدف بلندمدت: مدیریت و برنامه‌ریزی تخصیص منابع و مصارف آب	<ul style="list-style-type: none"> ✓ لاینینگ انهار آب‌رسان منشعب از تالاب ✓ اجرای خط لوله انتقال آب به اراضی کشاورزی حاشیه تالاب ✓ تخصیص منابع آب بر اساس اصول یکپارچه منابع آب ✓ ساماندهی بهره‌برداری از منابع آب بالادست
کیفیت منابع آب	هدف کوتاه‌مدت: شناسایی و کاهش منابع آلاینده آب‌و خاک در حد ۲۵ درصد استانداردهای زیست‌محیطی	<ul style="list-style-type: none"> ✓ مطالعه کیفی منابع آب و خاک تالاب ✓ اجرای برنامه ترویج و جایگزینی استفاده از کودهای آلی و بیولوژیک و ✓ اجرای روش‌های تلفیق مبارزه با آفات و بیماری‌های گیاهی
هدف بلندمدت: دستیابی به کیفیت منابع آب و خاک در حد استاندارد	<ul style="list-style-type: none"> ✓ مدیریت بهینه پسماند روستاهای حاشیه تالاب ✓ پایش دوره‌ای کیفیت آب تالاب 	
کاربری اراضی	هدف کوتاه‌مدت: شناسایی وضع موجود و جلوگیری از کاربری‌های غیرمجاز هدف بلندمدت: رفع تعارض و هدایت کاربری‌های اراضی به سمت الگوی پایدار و بوم‌محور	<ul style="list-style-type: none"> ✓ بازنگری طرح‌های هادی روستایی محدوده تالاب ✓ تدوین و پیگیری برنامه رفع تصرفات حریم تالاب ✓ تشکیل کارگروه بین بخشی به منظور حل مناقشات ✓ تهیه طرح احیا مناطق تخریب‌شده تالاب ✓ اجرای مصوبات کارگروه بین بخشی به منظور حل مناقشات اراضی

جدول (۳) اهداف و اقدامات اولویت‌دار هدف راهبردی بهبود و ارتقاء معیشت پایدار

موضوع اصلی	اهداف	اقدامات اولویت‌دار
معیشت پایدار	هدف کوتاه‌مدت: افزایش درآمد جوامع محلی حاشیه تالاب	<ul style="list-style-type: none"> ✓ اختصاص تسهیلات کم‌بهره برای کشاورزان ✓ جذب سرمایه برای ایجاد اشتغال و اجتناب از اقتصاد تک‌محصولی کشاورزی ✓ ایجاد و توسعه مراکز پرورش گل و گیاه، صیفی‌کاری و کاشت درختان میوه ✓ پرورش دام، طیور و ماهی ✓ ترویج و آموزش صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی ✓ ترویج و آموزش زراعت چوب (صنوبر) ✓ اعطای یارانه بیمه‌ای برای تولیدات کشاورزی ✓ راه‌اندازی صندوق‌های مالی با مدیریت جامعه محلی ✓ ایجاد کارگاه‌های تولید و آموزش صنایع دستی محلی
هدف بلندمدت: تأمین و پایداری معیشت در جوامع محلی	<ul style="list-style-type: none"> ✓ ساماندهی و توسعه زیرساخت‌های بوم‌گردی و سایر تأسیسات گردشگری ✓ ترویج و آموزش گردشگری - کشاورزی تلفیقی (اگروتوریسم) ✓ تربیت و آموزش راهنمایان محلی ✓ ایجاد بازارچه‌های محلی 	

جدول (۴) اهداف و اقدامات اولویت دار هدف راهبردی ارتباطات، آموزش، مشارکت و آگاهی افزایشی

موضوع اصلی	اهداف	اقدامات اولویت دار
ارتباطات، آموزش، آگاهی افزایشی	هدف کوتاه مدت: افزایش آگاهی و سطح دانش ذینفعان هدف بلندمدت: توانمندسازی ذینفعان	✓ برگزاری دوره‌های آموزشی برای جوامع محلی، دانش آموزان و مدیران محلی ✓ اطلاع‌رسانی در مورد تالاب و وضعیت آن از طریق وسایل ارتباط جمعی، شبکه‌های اجتماعی، انتشار بروشور، نصب تابلو یا بنر ✓ انجام مطالعات آموزش، آگاهی افزایشی و مشارکت ✓ برگزاری جشنواره‌ها، همایش‌ها، مسابقات ✓ آموزش راهنمایان محلی گردشگری ✓ تعیین و آموزش حافظان تالاب
مشارکت	هدف کوتاه مدت: ارتقا و جلب مشارکت فعال ذینفعان و جوامع محلی هدف بلندمدت: مشارکت پایدار ذینفعان و جوامع محلی در حفاظت و بهره‌برداری از تالاب	✓ مطالعه و بررسی الگوهای کار مشارکتی و سیاست‌های تشویقی و انگیزشی برای مشارکت ذینفعان در تصمیم‌گیری‌ها ✓ مشارکت سمن‌ها در برنامه‌های مدیریتی تالاب ✓ تشکیل جلسات برای افزایش مشارکت جوامع محلی توسط سمن‌ها و معتمدین محلی ✓ استفاده از ظرفیت‌های کنوانسیون رامسر در اجرای برنامه‌های جلب مشارکت عمومی

جدول (۵) حفظ و ارتقاء سطح تنوع زیستی تالاب امیرکلايه

موضوعات اصلی	اهداف بلندمدت/کوتاه مدت	اقدامات اولویت دار
ارتقای حفاظت فیزیکی	هدف کوتاه مدت: بهبود زیرساخت و راهبردهای مدیریت برای افزایش حفاظت)	✓ افزایش نیروی محیط‌بان ✓ کاهش حریق عمدی و غیرعمدی از طریق آموزش جوامع محلی و برخورد با متخلف ✓ پایش و تأمین تجهیزات اطفای حریق ✓ تجهیز ایستگاه پرنده‌نگری
حفاظت از تنوع زیستی	هدف بلندمدت: رسیدن به بالاترین سطح حفاظت فیزیکی منطقه	✓ افزایش نیروی محیط‌بان ✓ افزایش تجهیزات حفاظتی به سطح مطلوب از جمله نصب دوربین، برج دیدبانی، پاسگاه، خودرو/قایق/تلسکوپ/ دوربین چشمی/وسایل اطفای حریق، افزایش تعداد سلاح به تناسب افزایش محیط‌بان/ پهپاد/ کوآد کوپتر
حفاظت از تنوع زیستی	هدف کوتاه مدت: بهبود حفاظت و مدیریت اکولوژیکی تالاب	✓ ممانعت از ورود گونه‌های غیربومی مهاجم از طریق پایش و گزارش دهی مداوم و آموزش جوامع محلی ✓ پایش مستمر برای شناسایی، اطلاع‌رسانی و کنترل بیماری‌های حیات وحش ✓ جلوگیری از صید شکار غیرمجاز از طریق افزایش مجازات و آموزش جوامع محلی
حفاظت از تنوع زیستی	هدف بلندمدت: رسیدن به بالاترین سطح حفاظت و مدیریت اکولوژیکی تالاب	✓ مطالعه و ارزیابی گونه‌های گیاهی و جانوری ✓ پایش مستمر گونه‌های شاخص (مانند اردک سر حنایی، سنگ، لاله تالابی، چنگر و شغال) ✓ سرشماری و پایش گونه‌های در خطر انقراض ✓ کنترل بیولوژیک (تلفیقی) آفات کشاورزی ✓ بازسازی ذخایر آبزیان

بحث و نتیجه‌گیری

مدیریت تالاب، فرآیند فعال حمایت از خدمات اکوسیستمی است، بنابراین به‌منظور نگهداری پایدار این خدمات، توازن سریع از طریق برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری مناسب، نیاز است. (Eskandari-Damaneh et al., 2020). تجارب ناموفق بشری در مدیریت تالاب‌ها نشان داد که زنجیره‌های حیاتی و عناصر انرژی در این زیست‌بوم‌ها به‌قدری پیچیده است که با رویکردهای سنتی مدیریت به شکل مدیریت انتزاعی و بخشی امکان‌پذیر نیست (باقرزاده کریمی، ۱۳۹۱). برنامه‌ریزی و تلاش‌های مدیریتی در گذشته به‌طور سنتی به‌طور بخشی یا کاملاً مجزا از حفاظت اکوسیستم و مدیریت کاربری اراضی انجام می‌گرفت. با رشد جمعیت تقاضا برای تأمین آب، کنترل سیل، مدیریت خشکسالی، کنترل آلودگی آب و مدیریت متمرکز منابع آب افزایش یافت (Bagherzadeh Karimi et al., 2011). رویکرد زیست‌بوم محور، برای دستیابی به تمامی اهداف موردنظر کنوانسیون رامسر راهگشاست که هم تحقق استفاده معقول و هم دستیابی به توسعه پایدار را فراهم می‌کند. تدوین برنامه مدیریت مشارکتی، رهیافتی است برای مدیریت جامع و یکپارچه منابع زیستی که حفاظت پایدار و بهره‌برداری خردمندانه و پایدار از این منابع را ترویج می‌دهد. یکپارچه‌سازی موفق در مدیریت مناطق حفاظت‌شده، نیاز به یک سامانه رضایت‌بخش برای مشارکت مردم محلی و سازمان‌های دیگر دارد.

تدوین و اجرای برنامه مدیریت جامع زیست بومی به‌عنوان مهم‌ترین راهبرد حفاظت تالاب‌ها در بسیاری از تحقیقات از جمله مطالعات دشتی و همکاران (۱۳۹۷) در حوضه آبخیز تالاب قره‌قشلاق، فولادی و همکاران (۱۳۹۹) در تالاب جازموریان و روان‌بخش و همکاران (۱۴۰۰ الف و ب) در تالاب امیرکلاهیته گزارش شده است. در برنامه مدیریت زیست بومی تالاب امیرکلاهیته برای دستیابی به چشم‌انداز "ارتقای پناهگاه حیات‌وحش و تالاب بین‌المللی امیرکلاهیته به زیست بومی پایدار همراه با بهره‌برداری خردمندانه مبتنی بر اصول توسعه پایدار به‌منظور بهبود معیشت جوامع محلی و حفظ شرایط زیستگاهی" و هدف کلی "استقرار نظام کارآمد مدیریت جامع زیست بومی برای حفاظت تالاب بین‌المللی امیرکلاهیته با تأکید بر مشارکت کلیه ذینفعان با توجه به نقش ویژه جوامع محلی" پنج هدف راهبردی مدیریت یکپارچه منابع آب‌و‌خاک، حفظ محدوده و حریم تالاب، بهبود و ارتقاء معیشت پایدار، ارتباطات، آموزش، مشارکت و آگاهی‌افزایی و در نهایت حفظ و ارتقاء سطح تنوع زیستی تالاب امیرکلاهیته تدوین شده و برای حصول به این اهداف راهبردی مجموعه اقداماتی پیشنهاد شده است. بررسی مجموع اقدامات اجرایی پیشنهادی حاصل از کارگاه‌های مشورتی نشانگر در نظر گرفتن بخش قابل توجهی از این اقدامات برای افزایش آگاهی، همکاری و مشارکت جوامع محلی و ذینفعان تالاب در پیشبرد حفاظت از تنوع زیستی، منابع آبی و جلوگیری از تغییر کاربری اراضی تالابی را نشان می‌دهد. بنابر تحقیق باقرزاده کریمی (۱۳۹۱) فقدان نگرش مدیریت اکوسیستمی، مشکلات قانونی و ساختاری دستگاه‌های اجرایی و ضعف مشارکت و نامشخص بودن مسئولیت و حقوق مردم در مدیریت محیط‌های طبیعی منجر به بروز پیامدهایی از جمله بهره‌برداری بیش‌ازحد منابع، تغییر کاربری اکوسیستم‌ها و گسترش روزافزون آلاینده‌ها و در نهایت تضعیف تنوع زیستی و نابسامانی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شده است. به استناد مطالعه مرتضایی فریزه‌ندی و همکاران (۱۳۹۹) بیشتر مناطق حفاظت‌شده با مشکل عدم پذیرش موجودیت توسط جوامع محلی، مسئولین و سازمان‌های دولتی مواجه هستند. به دلیل اعمال مدیریت‌های یک‌سویه و تصمیم‌گیری‌های بالا به پایین، جوامع محلی ساکن موجودیت این مناطق را در تضاد با منافع اقتصادی و معیشتی خود می‌بینند و از پذیرش قوانین و مقررات مرتبط با حفاظت آن‌ها تا حد امکان و به شیوه‌های مختلف سر باز می‌زنند. به عقیده نویسندگان باید برای آن‌ها انگیزه کافی ایجاد کرد. علاوه‌براین برای مشارکت مؤثر میان سازمان محیط زیست و جوامع محلی نیاز به ایجاد فضای اعتماد دوطرفه است.

تالاب امیرکلاهیته نه تنها برای منطقه بلکه در سطح ملی و بین‌المللی به علت دارا بودن چهار جایگاه حفاظتی پناهگاه حیات وحش، تالاب بین‌المللی، مناطق مهم پرندگان دنیا و منطقه حساس ساحلی و محل زمستان‌گذرانی انواع پرندگان مهاجر زمستان‌گذران مانند قو، پلیکان، چنگر، اردک سرحنایی و مرغابی‌سانان دارای اهمیت و جایگاه ویژه‌ای است. لیکن تالاب مذکور طی سالیان گذشته در معرض آسیب‌هایی از جمله تغییر کاربری اراضی حاشیه تالاب به مزارع برنج، شکار و صید غیر مجاز، ورود گونه‌های مهاجم و غیربومی، بیماری‌های حیات وحش، ورود رواناب‌های کشاورزی آلوده به سموم و کودهای شیمیایی، برداشت آب به‌منظور کشاورزی و رشد و تجزیه بیش از حد گیاهان

غوطه‌ور و حاشیه‌ای قرار گرفته است. علاوه بر موارد فوق الذکر، احداث چاه‌های غیرمجاز در اراضی کشاورزی حاشیه تالاب، عدم لایروبی زهکش‌ها، کاهش آب ورودی به تالاب و همچنین برداشت بیش از حد از آب تالاب برای آبیاری مزارع برنج و در نهایت عدم آگاهی و آموزش مدیران و جوامع محلی از کارکردهای تالاب، عدم تعامل و مشارکت سازمان‌های ذینفع و فقر معیشتی جامعه محلی منجر به خشک شدن آن در بیشتر مواقع سال و قرار گرفتن آن در شرایط بحرانی شود (هادی‌پور و همکاران، ۱۳۹۴؛ مدبری و شکوهی ۱۳۹۹؛ رضوی و نژادنادری، ۱۳۹۹؛ روان‌بخش و همکاران، ۱۴۰۰ الف و ب). تدوین برنامه مدیریت جامع زیست بومی اولین گام حفاظت و پایداری تالاب امیرکلایه است. اجرای اقدامات اولویت‌دار برای تامین هدف راهبردی مدیریت یکپارچه منابع آب‌وخاک و حفظ محدوده و حریم تالاب از جمله انجام مطالعات مدیریت یکپارچه منابع آب، اجرای طرح تخصیص و تامین حقاچه، همچنین جلوگیری از افزایش اراضی کشاورزی و استفاده از روش‌های آبیاری کارآمد ضمن تامین منابع آبی کافی موجب حفظ سلامت کیفیت آب تالاب خواهد شد. اجرای اقدامات الویت‌دار در برای دستیابی به هدف راهبردی بهبود و ارتقاء معیشت پایدار، ارتباطات، آموزش، مشارکت و آگاهی‌افزایی از طریق رشد و توسعه فرهنگ محیط زیستی به کمک سازوکارهای آموزشی و ایجاد بستر و انگیزه‌های اقتصادی و ایجاد درآمد پایدار از طریق ایجاد مشاغل مرتبط با کارکردهای طبیعی تالاب‌ها از جمله ایجاد و توسعه و بوم‌گردی، مثمر‌تر خواهد بود. در نهایت اجرای اقدامات الویت‌دار برای دستیابی به هدف راهبردی حفظ و ارتقاء سطح تنوع زیستی تالاب امیرکلایه ضمن حفاظت از گنجینه ارزشمند تنوع زیستی گونه‌های زیست‌مند تالابی موجب خروج تالاب از لیست مونتر و کنوانسیون رامسر خواهد شد. بنابراین، به‌منظور مدیریت پایدار تالاب امیرکلایه به منظور احیا و بازسازی سریع این اکوسیستم ارزشمند می‌بایست بستر رویکرد حفاظتی بر اساس برنامه راهبردی زیست بومی تدوین‌شده، فراهم شود.

منابع

- باقرزاده کریمی، م. ۱۳۹۱. مدیریت تالاب‌ها. سازمان حفاظت محیط‌زیست. ۱۹۷ صفحه.
- باقرزاده کریمی، م. روحانی رانکوهی، م. ۱۳۸۶. راهنمای تالاب‌های ایرانی ثبت‌شده در کنوانسیون رامسر. سازمان حفاظت محیط‌زیست، دفتر زیستگاه‌ها و امور مناطق. ۱۹۶ صفحه.
- پاداش، ا.، نبوی، م.، دهزاد، ب. جوزی، ع.، و مرادی، ن. ۱۳۸۹. برنامه‌ریزی راهبردی توسعه حفاظت محیط‌زیست در مناطق حفاظت‌شده دریایی (مطالعه موردی منطقه حفاظت‌شده مند-استان بوشهر). پژوهش‌های محیط‌زیست، ۱(۱)، ۵۳-۶۶.
- جعفری ش.، ساکیه ی.، دژکام ص.، علویان پطرودی س.، یعقوب زاده م.، دانه‌کار ا. ۱۳۹۲. تدوین راهبردهای مدیریتی حفاظت از تالاب میانکاله با استفاده از تجزیه و تحلیل SWOT، اکوبیولوژی تالاب ۵(۱۶): ۵-۱۸.
- دبیری، ف. ریاضی، ب.، خراسانی، ن. و همایونی، م. بررسی برخی چالش‌های حقوقی مناطق چهارگانه تحت مدیریت سازمان محیط‌زیست در استان گیلان. علوم و فنون طبیعی، ۵(۳)، ۱۰۱-۱۱۴.
- درویشی، ص.، کیخا، ا.ع. احمدپور برازجانی م. ۱۳۹۸. توسعه مدل زیستی-اقتصادی برای مدیریت تالاب فریدون‌کنار. پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۲۴(۸۱)، ۱۸۷-۲۱۳.
- دشتی، س سبزقبایی، غ و جعفری آذر، س. ۱۳۹۷. برنامه‌ریزی راهبردی توسعه حفاظت محیط‌زیست در اکوسیستم‌های تالابی (مطالعه موردی حوضه آبخیز تالاب قره قشلاق). علوم مهندسی و آبیاری (مجله علمی کشاورزی)، ۴۱(۳)، ۲۰۱-۲۱۶.
- رحیمی، ل.، ملک محمدی، ب. و یآوری، ا. ۱۳۹۸. ارزیابی خدمات اکوسیستمی تالاب‌ها براساس طبقه‌بندی ساختارها و کارکردهای هیدرولوژیکی-اکولوژیکی (مطالعه موردی: تالاب شادگان). جغرافیا و پایداری محیط (پژوهشنامه جغرافیایی)، ۹(۳۰)، ۵۱-۷۲.
- رضایی م.، کریمی ب. ۱۳۹۵. اولویت‌بندی و تعیین استراتژی‌های توسعه شهر (CDSs) شیراز با استفاده از AHP، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، ۷(۲۴): ۴۳-۶۰.
- رضوی دوله ملال، س.ص. نژادنادری، م. ۱۳۹۹. بررسی حقاچه زیست محیطی تالاب امیرکلایه لاهیجان، اکوبیولوژی تالاب، ۱۲(۴۶)، ۵-

- روان بخش، م.، عابدین زاده، ن.، حقیقی، م. (الف ۱۴۰۰) ارزیابی محیط زیستی تالاب بین المللی امیرکلايه به روش SWOT با رویکرد زیست بومی، مطالعات علوم محیط زیست، ۶(۴): ۴۲۰۲-۴۲۰۹.
- روان بخش، م.، مه رو، م.، حسینی م. ب ۱۴۰۰. ارزیابی تحلیلی مشکلات تالاب بین المللی امیرکلايه به روش توصیفی و درخت مشکلات، محیط زیست و توسعه، ۱۲(۲۴)، ۶۷-۸۰.
- سفیدیان س.، سلمان ماهینی ع. ۱۳۹۴. مروری بر ماهیت تالابها و نیازمندی های پژوهشی تالاب های بین المللی ایران در جهت مدیریت خردمندان. نشریه دانشجویی زیست سپهر، ۱۰(۱)، ۳۱-۳۸.
- سیاح مفصلی، ا. ۱۳۹۲. بسته ابزاری به کارگیری رویکرد زیست بومی در مدیریت جامع تالابها بر اساس دستاوردها و تجربیات «طرح حفاظت از تالاب های ایران»، سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۹۶ صفحه.
- طلایی ف.، دریادل، ا. ۱۳۹۴. بررسی چالش های تالاب انزلی و راهکارهای رفع آن در چارچوب کنوانسیون رامسر. مجله حقوقی بین المللی، ۳۲(۵۲): ۲۷۷-۳۱۲.
- فولادی م.، مهدوی نجف آبادی ر. رضایی م.، حمید مسلمی ح. ۱۳۹۹. شناسایی استراتژی های توسعه پایدار تالاب جازموریان با استفاده از تکنیک متاسوات و ارائه راهکارهای مناسب. اکو هیدرولوژی، ۷(۴)، ۱۰۷۱-۱۰۸۷.
- گنجعلی، س.، قاسمی، ح. و حسینی قمی، م. ۱۳۹۳. تحلیل زیست محیطی و استراتژیک برنامه مدیریت جامع حوضه آبخیز دریاچه ارومیه. اکوبیولوژی تالاب، ۶(۲۲)، ۴۱-۴۸.
- مدبری، ه. و شکوهی، ع. ۱۳۹۹. تعیین نیاز آبی زیست محیطی تالاب امیرکلايه براساس رویکرد جامع نگر با در نظر گرفتن تضاد بین استفاده از آب برای کشاورزی و حفظ تالاب. تحقیقات منابع آب ایران، ۱۶(۳)، ۲۸۲-۳۰۵.
- مرتضایی فریزندی ق.، طباطبایی سلطانی. م. ر.، فرهادی نژاد ط. ۱۳۹۹. توسعه ظرفیت های جمعی و فردی ذی نفعان برای بهره برداری پایدار از تالاب بیشه دلان شهرستان بروجرد. مهندسی و مدیریت آبخیز، ۱۲(۴): ۱۰۶۵-۱۰۷۴.
- مهندسین مشاور سفیدرود گیلان. ۱۳۹۱. مطالعات تعیین حد بستر و حریم تالاب امیر کلايه، شرکت سهامی آب منطقه ای گیلان هادی پور، ا.، محمدی فاضل، ا.، نظامی بلوچی، ب.، خانجانی، ف. ۱۳۹۴. تالاب بین المللی امیرکلايه، الگوی یک تالاب در حال نابودی، دومین همایش بین المللی مدیریت و مهندسی تالاب.
- یوسفی، ا.، صیادی م. ح.، چمانه پور ا.، قسامی ف.، امینی، ژ. ۱۴۰۲. سنجش استفاده از رویکرد نوین مدیریت زیست بومی جهت تدوین برنامه مدیریت اکولوژیکی تالاب کجی نمکزار نهبندان. مطالعات علوم محیط زیست، ۸(۱)، ۱۹۱-۶۲۰۹.
- Asomani-Boateng, R., 2019. Urban wetland planning and management in Ghana: a disappointing implementation. *Wetlands*, 39(2), pp.251-261.
- Bagherzadeh Karimi, M., Mammedov, R. & Fathi Saghezchi, F. 2011. Stakeholder Role Analysis for Integrated Management in Protected Areas (Case Study: Urmia Lake, Iran). *Ecopersia*, (2), 101-110.
- Eskandari-Damaneh, H., Noroozi, H., Ghoochani, O.M., Taheri-Reykandeh, E. and Cotton, M., 2020. Evaluating rural participation in wetland management: A contingent valuation analysis of the set-aside policy in Iran. *Science of the Total Environment*, 747, p.141127.
- Walters, Damian, D. C. Kotze, Alanna Rebelo, Lulu Pretorius, N. Job, J. V. Lagesse, E. Riddell, and C. Cowden. "Validation of a rapid wetland ecosystem services assessment technique